

Η ΕΟΚ Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ 1992*

Υπό

Ελευθερίου Α. Γεωργαντόπουλου

Ομοτ. καθηγητού Πανεπιστημίου Πειραιώς

Ζούμε σε ένα κόσμο στον οποίον μπορεί να λεχθεί ότι εθνακοπολιτικές διαφορές χωρίζουν τους λαούς, όμως η σύμπτωση οικονομικών συμφερόντων τους ενώνει. Στην αλήθεια αυτή ευρίσκεται η αφετηρία για μεταβολές στη διεθνή σκηνή που σημειώθηκαν στην μεταπολεμική περίοδο -ιδιαίτερα στον ευρωπαϊκό χώρο, καθώς και εκείνες οι οποίες διαγράφονται σε παγκόσμια κλίμακα. Έτσι, σε πείσμα εκείνων που παραμένουν προσκολλημένοι στην έννοια των «εθνικών» κρατών, όπως αυτά διαμορφώθηκαν κυρίως στον δέκατο ένατο αιώνα και προηγούμενα, εδραιώνεται και αναπτύσσεται η κίνηση που αμέσως μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ξεκίνησε. Τότε δημιουργήθηκε η κοινοπραξία άνθρακος -χάλυβος, στην δυτική ευρώπη και αυτή κατέληξε στην ίδρυση των ευρωπαϊκών κοινοτήτων το 1958 που προχωρούν προς το 1992, με προκαθορισμένο στόχο την ενοποίηση της εσωτερικής αγοράς του χώρου των δώδεκα κρατών μελών της ΕΟΚ. Αυτό για να υλοποιηθεί προϋποθέτει θυσίες στην εθνική κυριαρχία και στα αντίστοιχα δικαιώματα των κυβερνήσεων των επί μέρους, χωρών μελών της ΕΟΚ, με αντίστοιχη ισχυροποίηση της δυνάμεως των οργάνων της ΕΟΚ για ρυθμιστικές παρεμβάσεις και πολιτικές, υποχρεωτικής εφαρμογής στις επί μέρους χώρες.

Παρόμοιες μεταβολές έχουν επίσης συμβεί και άλλες ευρίσκονται σε εξέλιξη μέσα στο πλαίσιο του οργανισμού CMEA (Council for Mutual Economic

* Το κείμενο, σε σχετικά μειωμένη έκταση, αποτέλεσε αντικείμενο διαλέξεως που δόθηκε στις 18 Δεκεμβρίου 1989 στην αίθουσα ΧΕΝ Πειραιά.

Σ.Σ. Η παρούσα διάλεξη δημοσιεύεται τιμής ένεκεν.

Assistance) -γνωστότερου ως KOMEKON- που συνδέει τις χώρες της ανατολικής ευρώπης με εξαίρεση την Γιουγκοσλαβία και Αλβανία. Μέσα στο πλαίσιο του CMEA βαθύτατες μεταβολές διαδραματίζονται υπό την δυναμική ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης του Γκορμπατσώφ και μολονότι θα όφειλε να μη υπάρξει σπουδή στην εκτίμηση των συμβαινόντων, θα ήταν σφάλμα να μην επισημανθεί ότι η ελευθεροποίηση φαίνεται να αφορά όχι μόνο ή τόσο στην οργάνωση της οικονομίας και της παραγωγής, αλλά και κυρίως της πολιτικής ζωής. Εδώ και πολλά χρόνια υπήρξα μεταξύ εκείνων που υπεστήριξαν ότι ο άνθρωπος αφ' ης εξασφαλίζει την επιβίωσή του, επιζητεί συνεχώς την βελτίωση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών όρων της ζωής του. Ίσως θα ήταν νωρίς να γίνεται λόγος για κάποιο ξεκίνημα τω δύο μεγάλων ομάδων Κρατών, συγκυριακή ή σχετικά προσχεδιασμένη, προς κατεύθυνση που θα μπορούσε να παρουσιάσει στο μέλλον περισσότερο συγκλίνουσες κινήσεις. Διατυπώνονται αυτές οι σκέψεις στην αναζήτηση των βαθύτερων αιτίων που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην εξήγηση των μεταβολών που συμβαίνουν και τείνουν να ανοίξουν νέους ορίζοντες στην ζωή των εθνών. Όπως διαφαίνεται, δεν θα ήταν παράλογο να σκεφθούμε ότι οι διαθέσιμοι πλουτοπαραγωγικοί πόροι στις χώρες που μετέχουν των δύο συστημάτων που προαναφέρθηκαν δεν είναι απεριόριστοι, είναι δεδομένοι. Αντιθέτως οι απαιτήσεις των λαών αυξάνουν όσο μάλιστα το επίπεδο μορφώσεως των βελτιώνεται και οι δυνατότητες της μεταξύ τους επικοινωνίας πολλαπλασιάζονται σαν αποτέλεσμα των τεχνολογικών εξελίξεων ιδιαίτερα στα μαζικά μέσα ενημέρωσης και τις τηλεπικοινωνίες. Έτσι ας μου επιτραπεί να αναφερθώ σε μια σκέψη που πριν τρία περίπου χρόνια είχα διατυπώσει. Όσον τα οικονομικά προβλήματα και δυσκολίες που οι δύο ανταγωνιζόμενοι αλλήλους, διακρατικοί οργανισμοί, ιδιαίτερα δε οι υπερδυνάμεις, αντιμετωπίζουν υπό την πίεση των λαών τους, τόσον το ιλιγγιωδώς αυξανόμενο κόστος των ανταγωνιστικών εξοπλισμών θα γίνεται για όλους δυσβάστακτο και θα τείνει να οδηγήσει σε αυξανόμενες συμφωνίες αμοιβαίων περικοπών, που μόνο σε όφελος του επιπέδου της ζωής, (οικονομικού, υγείας, κοινωνικού) των λαών που μπορεί να οδηγήσει. Δεν μπορεί διαφορετικά να υπάρξει έξοδος από το απροχώρητο. Αντίθετα καθώς η πείρα που αποκτήθηκε από την εξέλιξη της Δ. Γερμανίας, αλλά και της Ιαπωνίας, στα τελευταία 30 χρόνια απέδειξε η οικονομική, τεχνολογική και εμπορική ακμή και ισχύς, διαδραματίζει στον σύγχρονο κόσμο, τουλάχιστον των ίδιο ρόλο, που στο παρελθόν και τώρα, διαδραματίζε η διάθεση από κάποια χώρα, μιας μεγίστης πολεμικής μηχανής.

Η μεταπολεμική οργάνωση της παγκόσμιας οικονομίας στηρίχθηκε σε μια νέα διεθνή οικονομική τάξη και οργάνωση που δημιουργήθηκε από τον πόλεμο. Αντί των αυτοκρατοριών που συνεργαζόμενες ή σε ελεγχόμενο ανταγωνι-

σμό μεταξύ τους, κυριαρχούσαν παγκοσμίως, η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίστηκε από την ανάδειξη πολλών, σχετικά, κέντρων πολιτικής, οικονομικής και εμπορικής δυνάμεως, που δρουν σε ανταγωνισμό μεταξύ τους.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των εξελίξεων υπήρξε η τάση για απελευθέρωση των εμπορικών εναλλαγών κατ' αντίθεση προς ότι συνέβαινε στην προ του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου περίοδο. Θα μου επιτρέψετε, σας παρακαλώ να δώσω μια πολύ σύντομη αριθμητική απεικόνιση των εξελίξεων αυτών.

Με βάση το 100 για το 1928 και μεταξύ αυτού και των ετών 1955/57 η παγκόσμια παραγωγή υπερδιπλασιάστηκε. Όμως το διεθνές εμπόριο συνολικά αυξήθηκε μονά κατά 55% στην ίδια περίοδο. Ήταν η περίοδος αυτάρκειας και των συμψηφιστικών συναλλαγών (clearings).

Αντιθέτως, μεταξύ των ετών 1950 και 1970 η παγκόσμια παραγωγή αυξήθηκε κατά 250%, ενώ το διεθνές εμπόριο κατά 450%.

Η ραγδαία πρόοδος της τεχνολογίας κατά τον πόλεμο και μετ' αυτόν, σε συνδυασμό με την αύξηση της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής, κατέστησαν είτε ακατάλληλες είτε ανεπαρκείς τις πηγές πρώτων υλών στις παραδοσιακές βιομηχανικές χώρες της ΒΔ Ευρώπης και της Β. Αμερικής και οδήγησαν στη συνεχή και διευρυνόμενη αναζήτηση και την ανάδειξη νέων υπερποντίων πλουτοπαραγωγικών πηγών καθώς και την επιτάχυνση εκβιομηχάνισης νέων χωρών σε διάφορα σημεία της Υδρογείου.

Αφετηρία προς την κατεύθυνση απελευθερώσεως του διεθνούς εμπορίου υπήρξε η πρώτη πολυμελής διακρατική συμφωνία που συνήφθη αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου, δηλαδή η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου. Αυτή ετέθη αμέσως μετά την υπογραφή της το 1947 και είναι πιθανώς γνωστή σε όλους μας «G.A.T.T.» που αποσκοπούσε στην καθιέρωση βασικών εμπορικών αρχών για την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου και στη σταδιακή μείωση των δασμών μέσω πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων.

Αν αναζητήσουμε άλλους παράγοντες που πέραν των προαναφερθέντων συνέβαλαν στην ταχύτατη αύξηση του διεθνούς εμπορίου θα μπορούσαμε να προσθέσουμε.

— Την στο μέγιστο μέρος αντικατάσταση του γαιάνθρακα, που παρήγετο στο χώρο των κυρίων βιομηχανικών κέντρων, από το πετρέλαιο οι πηγές προελεύσεως του οποίου είναι κυριώτατα (κατά τα 2/3 και πλέον) υπερπόντιες σε σχέση με τα μέγιστα καταναλωτικά κέντρα.

— Το πλήθος των νέων αναγκών και πηγών ζήτησεως που η τεχνολογική ανάπτυξη δημιούργησε.

— Την απόκτηση πολιτικής ανεξαρτησίας από ένα πλήθος πρώην αποικιών. Τώρα τα Κράτη μέλη του ΟΗΕ υπερβαίνουν τα 150, μετέχουν δε όλα στο διεθνές εμπόριο και συνέβαλαν στην ανάδειξη πολλών, σχετικά, οικονομικών κέντρων στον κόσμο (ΗΠΑ - Ιαπωνία - Δυτική Γερμανία, Σοβιετική Ένωση, κ.λπ.) που δρουν σε συναγωνισμό μεταξύ τους.

— Την εξάρτηση της βιομηχανικής παραγωγής που εξακολουθεί να είναι συγκεντρωμένες -κυριώτατα- στα παραδοσιακά κέντρα (Β.Δ. Ευρώπη, Ην. Πολιτείες, Ιαπωνία) από υπερπόντιες πηγές εφοδιασμού.

— Την απελευθέρωση της κινήσεως κεφαλαίων σε παγκόσμιο επίπεδο, την στροφή προς επενδύσεις εκτός των κέντρων που προαναφέρθηκαν καθώς και προς κάθετη συγκέντρωση διαδικασίας της πληθοπαραγωγής από την πρώτη ύλη μέχρι την διανομή των τελικών προϊόντων μεταποιήσεως.

— Την καταφανή προσπάθεια υιοθέτησεως κοινής εμπορικής πολιτικής των Ευρωπαϊκών χωρών που άρχισε αμέσως, μετά τον πόλεμο με την καθιέρωση του κώδικος απελευθερώσεως των διεθνών συναλλαγών που υιοθετήθηκε από τον ΟΕΟΣ (όπως, τότε ονομαζόταν ο νυν ΟΟΣΑ).

Το σύνολο των εξελίξεων στην παγκόσμια οικονομία σαν και προαναφέρθηκαν, προκάλεσαν, όπως είναι ευνόητο σοβαρές μεταβολές στο πλέγμα των εθνικοοικονομικών συμφερόντων και συσχετίσεων. Έτσι άρχισε να γεννιέται η σκέψη ότι η ενοποίηση μιας περιοχής με πληθυσμό 330 εκ. όπως είναι ο πληθυσμός των χωρών της ΕΟΚ, και είναι σημαντικά μεγαλύτερος από τον πληθυσμό των Ην. Πολιτειών ή και της Σοβιετικής Ενώσεως, θα ήταν προς όφελος του επιπέδου της ζωής των επί μέρους πληθυσμών των χωρών που συγκροτούν την ΕΟΚ.

Ύστερα από αυτές τις εισαγωγικές παρατηρήσεις, θα πρότεινα μια ακόμη αναδρομή στο παρελθόν ειδικότερα σε σχέση με την Ευρώπη. Θα βοηθούσε -κατά την αντίληψή μου- να κατανοήσουμε καλύτερα το εθνικό πολιτικοοικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε και εξελίσσεται η ΕΟΚ με στόχο την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση.

Από το 1870 και εδώ έγιναν στην Ευρώπη τρεις πόλεμοι, δύο από τους οποίους εξελίχθηκαν σε παγκόσμιους με δεκάδες εκατομμύρια θύματα και ανυπολόγιστες υλικές καταστροφές, προήρχοντο δεν από τον ανταγωνισμό Γαλ-

λίας και Γερμανίας για τα αποθέματα γαιάνθρακος και σιδηρομεταλλεύματος και τη χαλυβουργία της Αλσατίας και Λωρραίνης, περιοχής που ευρίσκεται στα μεταξύ τους σύνορα.

Αμέσως μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης κατεστραμμένες από αυτόν και μέσα στο κλίμα φόβου από την εξάπλωση στη μισή ευρωπαϊκή περιοχή της επιρροής της Σοβιετικής Ενώσεως, άρχισαν να συνεργάζονται μεταξύ τους στο πλαίσιο του τότε Οργανισμού Ευρωπαϊκής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ) για τον συντονισμό της πολιτικής τους σε εφαρμογή του σχεδίου Marshall.

Τα πικρά παθήματα του παρελθόντος, τα δόγματα που προέκυπταν από τον διαχωρισμό της Ευρώπης σε δύο αλληλοϋποβλεπόμενα στρατόπεδα, ακόμη δε οι μεταβολές στην τεχνολογία και την οργάνωση της βιομηχανικής παραγωγής στον πόλεμο και αμέσως μετ' αυτόν, σε συνδυασμό με τη μείωση της σχετικής σπουδαιότητας του φυσικού πλούτου της Αλσατίας και Λωρραίνης και με το ότι οι πολιτικοί της εποχής στη Γαλλία και Γερμανία ήταν προικισμένοι από τη φύση άνθρωποι, άρχισαν να φέρνουν αποτελέσματα που αποδείχθηκαν ιστορικής σημασίας για την Ευρώπη και ίσως για την υφήλιο ολόκληρη.

Στο 1950 υποβλήθηκε από τον τότε Γάλλο Υπουργό των Εξωτερικών Robert Schumann σχέδιο για τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής κοινότητας άνθρακος, χάλυβος, που θα ήταν ένας σύνδεσμος μεταξύ Γαλλίας - Δυτικής Γερμανίας - Ιταλίας - Βελγίου - Λουξεμβούργου και Ολλανδίας, με σκοπό τη δημιουργία μιας κοινής αγοράς για το κάρβουνο-το σιδηρομετάλλευμα και τον χάλυβα και την εξάλειψη των παλαιών ανταγωνισμών. Το σχέδιο υιοθετήθηκε η κοινοπραξία ιδρύθηκε το 1952 με έδρα του Λουξεμβούργου και ολοκληρώθηκε το 1953. Εδώ είναι σωστό να θυμηθούμε ότι ήδη από την προ του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου υπήρχε η Benelux, μια μικρότερη δηλαδή κοινή αγορά που είχε καταργήσει όλους τους φραγμούς και εμπόδια ανάμεσα στο Βέλγιο, Ολλανδία και Λουξεμβούργο. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Benelux, αποτέλεσε τον προπομπό της ΕΟΚ και του θεσμικού της πλαισίου.

Εν τω μεταξύ οι χώρες του ΟΕΟΣ βλέποντας ότι η μεταξύ τους συνεργασία -που αρχικά όπως είπαμε είχε δημιουργηθεί για το συντονισμό και αξιοποίηση της οικονομικής βοήθειας του σχεδίου Marshall, - ήταν ωφέλιμη επεδίωξαν να δημιουργήσουν ένα θεσμικό πλαίσιο διαδοχής, ιδιαίτερα γιατί συνέβαιναν στον διεθνή χώρο σοβαρές εξελίξεις. Περίπου μέσα σε μια δεκαετία μετά τη λήξη του πολέμου οι πρώην ηττημένοι Γερμανία και Ιαπωνία άρχισαν να προβάλλουν σαν πολύ σοβαροί, οικονομικοί και εμπορικοί παράγον-

τες στη διεθνή σκηνή. Ήταν το αποτέλεσμα της ανεξάντλητης οικονομικής βοήθειας που τους δίδετε - κυρίως από τις ΗΠΑ - λόγω του ανταγωνισμού μεταξύ ανατολής και Δύσεως, που διαγωνίζοντο ποια θα τις κέρδιζε και που τους επέτρεψε έτσι την πλήρη και τάχιστη αξιοποίηση του τεχνολογικού δυναμικού τους.

Θα κούραζα, ίσως άσκοπα ακροατήριο και αναγνώστη, αν αναφερόμουν λεπτομερειακά στις διάφορες κινήσεις και προσπάθειες που τότε έγιναν. Περιορίζομαι να σημειώσω ότι έγιναν δύο κυρίως προτάσεις. Η μια προέβλεπε (διάσκεψη Μεσσίνας 1955) την δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Αγοράς ενώ η άλλη (διάσκεψη Βενετίας 1956) περιοριζόταν, στην δημιουργία Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελευθέρων Συναλλαγών. Οι προσπάθειες που επιχειρήθηκαν και μεταξύ των χωρών οπαδών των δύο εναλλακτικών λύσεων - μεταξύ των λοιπών χωρών του ΟΕΟΣ και των έξι χωρών της κοινοπραξίας - Άνθρακος, Χάλυβος- τελικά απέτυχαν. Κύρια αιτία της αποτυχίας, κατά την γνώμη μου, ήταν η υποβόσκουσα αντίθεση μεταξύ Αγγλίας και της Γαλλίας του Στρατηγού Degaulle αφ' ενός και διότι η Αγγλία ήθελε να κρατήσει τα πλεονεκτήματα των παλαιών αυτοκρατορικών (κοινοπολιτείας) εμπορικών προτιμήσεων προς όφελός της, αφ' ετέρου.

Έτσι στο 1957 υπεγράφη στη Ρώμη η συνθήκη για την σύσταση της ΕΟΚ που είχε προταθεί από τη διάσκεψη της Μεσσίνας, και από το 1958 άρχισε η ΕΟΚ να λειτουργεί με έδρα τις Βρυξέλλες. Εξ άλλου το 1960 ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρου Εμπορίου (έδρα στη Γενεύη) με κυρίαρχη Αγγλική συμμετοχή αλλά και συμμετοχή Αυστρίας, Δανίας, Νορβηγίας, Σουηδίας, Πορτογαλίας και Ελβετίας, η κάθε μια από τις οποίες προτίμησαν τον χαλαρό σύνδεσμο της Ζώνης Συναλλαγών αντί της ΕΟΚ για δικούς της η κάθε μια λόγους.

Εξ άλλου, από το 1962, ο Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ), αντικατεστάθη από τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Αναπτύξεως (ΟΟΣΑ), στον οποίον μετέχουν, επί πλέον προς τις Ευρωπαϊκές χώρες μέλη του, οι ΗΠΑ, Καναδάς και Ιαπωνία. Ο ΟΟΣΑ ασχολείται με τον, κατά το δυνατόν, εναρμονισμό της οικονομικής πολιτικής των χωρών μελών του, ιδίως έναντι των άλλων χωρών και την παρακολούθηση των εξελίξεων της παγκοσμίου οικονομίας.

Τα χρόνια που ακολούθησαν της δεκαετίας 1960-69 αναλώθηκαν στην ολοκλήρωση των θεσμικών πλαισίων της ΕΟΚ, παράλληλα όμως σε άκαρπες διαπραγματεύσεις για την Αγγλική συμμετοχή σ' αυτήν. Η Αγγλική ένταξη πραγματοποιήσε τελικά το 1973, αφού είχε προηγηθεί η αποχώριση του στρατηγού Ντε Γκωλ. Έτσι η ΕΟΚ έγινε εννεαμελής αφού την Αγγλία ακολούθη-

σε η Ιρλανδία και Δανία. (Οι Νορβηγοί σε σχετικό δημοψήφισμα απέρριψαν την πρόταση συμμετοχής, ενώ οι Ελβετοί, Σουηδοί και Αυστριακοί εφοβούντο ότι θα εβλάπτετο η ουδετερότητά τους. Η Πορτογαλία τέλος ήταν ουσιαστικά επαναστατημένη κατά της δικτατορίας Σαλαζάρ).

Πριν προχωρήσω στις μετέπειτα εξελίξεις, θα ήθελα να διατυπώσω ένα σχόλιο αναφορικά με την από το 1973 ένταξη της Αγγλίας και την αντίστοιχη έκτοτε αποδυνάμωση της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ). Κατ' εμέ το 1973 υπήρξε η πρώτη σοβαρή ένδειξη ότι η ΕΟΚ έπεισε με την μέχρι τότε πορεία της, ότι οι ευρωπαίοι την προτιμούσαν σαν ένα οργανισμό με στερεά εσωτερική διάρθρωση και δομή, από ένα σύνολο απλώς συνεργαζομένων για εμπορικούς και μόνον σκοπούς Κυβερνήσεων. Φαίνεται ότι οι Ευρωπαϊκοί λαοί αντιλαμβάνονταν ότι οι θυσίες και καταστροφές που υπέστησαν στο δεύτερο ίδιο παγκόσμιο πόλεμο μπορούν να βρουν ανταπόκριση πολύ περισσότερο μέσα σε ένα οργανισμό σαν την ΕΟΚ παρά διαφορετικά. Πιθανώς αισθάνθηκαν σαν ευρωπαίοι και υπεστήριξαν τα κοινά δασμολογικά τείχη προς τα έξω, αλλά και την υπό όρους αμοιβαιότητας ελάττωσή τους ή ενδεχομένως και κατάργησή τους, ίσως γιατί θεωρούν μια τέτοια πολιτική σαν νόμιμη άμυνα ιδίως έναντι των μεγάλων οικονομικών και στρατιωτικοπολιτικών δυνάμεων.

Για να ολοκληρωθεί η αναδρομή μας σημειώνω ότι δέκατο μέλος έγινε από το 1981 η Ελλάδα (που από το 1963 είχε καθεστώς συνδέσεως με την ΕΟΚ) και αργότερα ακολούθησαν η Ισπανία και Πορτογαλία. Η εντύπωσής μου είναι ότι οι τρεις αυτές χώρες επωφελήθηκαν της ευνοϊκής πολιτικής επιδράσεως και ατμόσφαιρας που δημιούργησε η κατάρρευση των δικτατοριών στις δύο και ο θάνατος του στρατηγού Franco στην τρίτη. Ήταν μια σαφής από την ΕΟΚ εκδήλωση της απέχθειάς της προς δικτατορικά καθεστώτα, που στις εξωτερικές σχέσεις της με τον λοιπό κόσμο τείνει να παγιωθεί σαν μια από τις κοινές πολιτικές που την διακρίνουν από τους άλλους «μεγάλους».

Ευθύς από την ίδρυση της ΕΟΚ, ετέθη συχνά κυρίως από εκείνες τις χώρες που δεν συμπαθούσαν πολύ την Ενότητα, ποιο θα όφειλε να είναι το περιεχόμενό της. Θα ήταν απλά ένας τελωνειακός σύνδεσμος, ή θα απέβλεπε στην προοδευτική ενοποίηση των χωρών μελών της όπως η φιλοσοφία των διατάξεων της ιδρυτικής της συνθήκης της Ρώμης φαινόταν να ήθελε. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση το επιθυμητό αποτέλεσμα θα επιτυχανόταν με εξελικτική κατάργηση παντός περιορισμού στην κυκλοφορία εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών και κεφαλαίων και με την εναρμόνιση της οικονομικής, δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής των 12 χωρών μελών με τελικό στό-

χο την δημιουργία του Ενιαίου Ευρωπαϊκού Χώρου και την εξελικτική ενδυνάμωση των κοινοτικών οργάνων που συν τω χρόνω θα έτειναν να υποκατασταθούν στην εξουσία των επί μέρους εθνικών κυβερνήσεων.

Σύμφωνα με το άρθρο 4 της Συνθήκης της Ρώμης, τα όργανα που την διοικούν είναι κατά σειρά: Η Συνέλευση (Κοινοβούλιο), το Συμβούλιο, η Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο (Court of Justice όπως συγκεκριμένα αναφέρεται). Το κάθε ένα από τα όργανα αυτά έχει τις αρμοδιότητες που του αποδίδονται με τις διατάξεις της Συνθήκης.

Το Συμβούλιο και η Επιτροπή βοηθούνται στο έργο τους από μια οικονομική και κοινωνική επιτροπή, η οποία όμως έχει μόνον συμβουλευτικά καθήκοντα.

Επί πλέον προς τα προαναφερθέντα όργανα, από αρκετών ετών, έχει καθιερωθεί - δεν προβλέπεται όμως ρητά από την ιδρυτική συνθήκη-το συμβούλιο αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων που ονομάζεται «Ευρωπαϊκό Συμβούλιο». Αυτό συνέρχεται κάθε έξι μήνες στη χώρα η οποία προεδρεύει για της ΕΟΚ για το διάστημα αυτό και τείνει να γίνει το υπέρτατο όργανο που κατευθύνει την πορεία της ΕΟΚ.

Το Συμβούλιο Υπουργών που είναι υπεύθυνο για να λαμβάνει πολιτικές δεσμευτικές για την ΕΟΚ αποφάσεις και αποτελείται από ένα αρμόδιο καθ' ύλην Υπουργό από κάθε χώρα μέλος.

Σύμφωνα με το άρθρο 148 της συνθήκης της Ρώμης, με εξαίρεση τις περιπτώσεις που προβλέπονται διαφορετικά στη συνθήκη, οι αποφάσεις του Συμβουλίου λαμβάνονται κατά πλειοψηφία. Όπου κατά την συνθήκη απαιτείται ειδική πλειοψηφία τότε σε βάρος της ψήφου κάθε χώρας-μέλους διαφοροποιείται κατά χώρας. Εκεί όπου απαιτείται ομοφωνία, τυχόν αποχή δεν εμποδίζει την έννοια της ομοφωνίας.

Το μόνιμο εκτελεστικό όργανο της ΕΟΚ είναι η Επιτροπή (Commission) που αποτελείται από 17 επιτρόπους ανά ένα από κάθε χώρα μέλος, αλλά και ένα ακόμη από τη Γαλλία, Γερμανία, Αγγλία, Ιταλία και Ισπανία.

Η Επιτροπή (Commission) αποτελείται από πολιτικά πρόσωπα και τεχνοκράτες που διορίζονται από τις κυβερνήσεις μέλη. Έχουν, όμως, μια εξασφαλισμένης διάρκειας περίοδο δράσεως. Είναι εγκατεστημένη και δρα στις Βρυξέλλες, εμφανίζεται δε να έχει περισσότερη ανεξαρτησία από την θέληση και πολιτική των επί μέρους κυβερνήσεων, από όση έχει το συμβούλιο των Υπουρ-

γών. Έτσι υπάρχει μια υποβόσκουσα αντιπαράθεση μεταξύ των δύο αυτών βασικών οργάνων διοικήσεως και κυβερνήσεως της ΕΟΚ.

Η αντιπαράθεσις αυτή εκδηλώνεται - ενδεχομένως - με την καθυστέρηση υλοποιήσεως στην πράξη των κατευθύνσεων που δίνονται, κατά τις συνόδους του, από το «Ευρωπαϊκό Συμβούλιο».

Όπως προαναφέρθηκε το «Ευρωπαϊκό Συμβούλιο» είναι μεν σπουδαιότατο στη σημασία του, δεν προβλέπεται όμως η ύπαρξή του από τη συνθήκη της Ρώμης, δηλαδή από τον καταστατικό χάρτη της ΕΟΚ αλλά μόνον από την λεγομένη Ευρωπαϊκή Πράξη για την οποία γίνεται λόγος κατωτέρω. Έτσι η Επιτροπή υλοποιεί αμέσως τις υποδείξεις του, οι σχετικές προτάσεις της, όμως, πρέπει να εγκριθούν από το συμβούλιο Υπουργών για να γίνουν εκτελέσεις. Είναι ένα μειονέκτημα αυτό, που μεγαλώνει όταν δεν υπάρχει απόλυτη αρμονία μεταξύ αρχηγών και Υπουργών, ή όταν οι υποδείξεις αφορούν σε μέγιστα συμφέροντα, οπότε μπορεί να υπάρξουν και «δεύτερες» σκέψεις.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, τέλος αναφέρεται μεν στην ιδρυτική συνθήκη της ΕΟΚ, επί κεφαλής των οργάνων, προφανώς σαν το υπέρτατο όργανο αυτής, εν τούτοις στην πραγματικότητα, σύμφωνα με την ιδρυτική συνθήκη προορίζεται να ασκεί συμβουλευτικές και εποπτικές αρμοδιότητες. Αν θεωρήσει κανείς σαν σχετική ένδειξη την μεγάλη αποχή (41%) που χαρακτήρισε ακόμη και τις τελευταίες εκλογές του Ιουνίου 1985 για το Ευρωκοινοβούλιο, θα μπορούσε να πει ότι σε καμιά από τις 12 χώρες μέλη, το κοινό έχει την αντίληψη ότι χρειάζεται να ασχολείται πολύ με το Ευρωκοινοβούλιο, αφού αυτό πολύ μικρό -πιθανώς- ελάχιστο ρόλο μπορεί να διαδραματίσει στην προοπτική της ενιαίας αγοράς και στις επιπτώσεις που αυτή μπορεί να έχει σε επί μέρους εθνικά του συμφέροντα. Και δεν μπορεί παρά να είναι πολύ μικρός ο ρόλος του Ευρωκοινοβουλίου, λόγω των θεσμικών του αδυναμιών που προαναφέρθηκαν από της συστάσεώς του δεν είχε ουσιαστικές αρμοδιότητες ο ρόλος του παραμένει κυριαρχικά συμβουλευτικός. Υπάρχει, όμως, η πολιτική βούληση για ενίσχυση και ουσιαστικοποίηση του ρόλου του Ευρωκοινοβουλίου, όταν γίνει η συνδιάσκεψη για την τροποποίηση της Συνθήκης της Ρώμης στο τέλος του 1990 με ευθύνη της Ιταλικής προεδρίας.

Τον κύριο ρόλο νομοθετικού έργου διατηρούν η Επιτροπή που εισηγείται προτάσεις αλλά και δρα και το Συμβούλιο Υπουργών που έχει την αρμοδιότητα να τις εγκρίνει, τροποποιήσει ή απορρίψει.

Τέλος το Δικαστήριο απέδειξε με διάφορες αποφάσεις του που είναι δεσμευτικές ότι στην ουσία νομοθετεί. Η διαδικασία ενοποιήσεως της αγοράς

έχει λ.χ. διευκολυνθεί από αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου όπως αυτές που επιτάσσουν την αρχή ότι τα κράτη μέλη θα πρέπει να παραχωρούν το ένα προς το άλλο «αμοιβαία αναγνώριση» των κανονισμών και προτύπων (standards) τους ή την αρχή ότι αν μια επιχείρηση λειτουργεί νομίμως σε μια χώρα, η επιχείρηση αυτή θα έχει το δικαίωμα λειτουργίας και σε όλες τις άλλες χώρες μέλη. Αποφάσεις ως αυτές που προαναφέρθηκαν διευκολύνουν την επέκταση λειτουργίας σε χώρες μέλη ΕΟΚ τραπεζών συνεστημένων νομίμως σε μια χώρα μέλος. Διευκολύνουν επίσης γενικότερα την δημιουργία ενιαίου θεσμικού πλαισίου για σύσταση και λειτουργία ανωνύμων εταιριών, στον ενιαίο κοινοτικό χώρο. Σημειωτέον, σχετικά, ότι οι Γερμανοί (υποστηριζόμενοι από τις λοιπές χώρες μέλη με επικεφαλής την Γαλλία) αρνούνται να δεχθούν οτιδήποτε θα ήταν λιγότερο από την καθιερωμένη από πολλά χρόνια αποτελεσματική συμμετοχή των εργαζομένων στην συνδιοίκηση των επιχειρήσεων. Από το άλλο μέρος η Αγγλική κυβέρνηση απορρίπτει κάθε τι που θα ενίσχυε τα εργατικά συνδικάτα, που τόσο οξέως αλλά και αποτελεσματικά η ίδια καταπολέμησε.

Η ΕΟΚ είναι, καθώς είπαμε, ένα διακρατικό νομικό δημιούργημα και φιλοσοφικό σύστημα. Άρα δεν είναι αυτοσκοπός. Ισχυρίζεται ότι αποβλέπει στην ευδαιμονία των πολιτών της. Εν τούτοις ήταν τα οικονομικά και εμπορικά συμφέροντα και οι αντίστοιχες επιδιώξεις που κυριαρχούσαν αρχικά στις δραστηριότητές της. Υπήρχε, έστω και λανθάνουσα η φιλοσοφία ότι προείχε η θεσμοθέτηση μέτρων και προγραμμάτων που θα διευκόλυναν την οικονομική, τεχνολογική και εμπορική ανάπτυξη των χωρών-μελών της. Το αποτέλεσμα αυτών θα ήταν η εξελικτική βελτίωση του επιπέδου ζωής των πληθυσμών της. Δεν υπήρχαν όμως οι αποφασιστικές, ρυθμιστικές, εκείνες παρεμβάσεις που θα έτειναν να περιορίσουν ή και εξελικτικά εξαφανίσουν τις ανισότητες εισοδημάτων τόσο μεταξύ των πολιτών της, ούτε εκείνες που υπήρχαν ανάμεσα σε διάφορες περιοχές της, ακόμη και μέσα στο πλαίσιο του κάθε ενός κράτους μέλους της, π.χ. Ιταλικός Νότος.

Στην δεκαετία που λήγει σε λίγο, και μετά την πλήρη ένταξη της Ιρλανδίας, ιδιαίτερα όμως της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, η ΕΟΚ έπαυσε πλέον να είναι τόσο ομοιογενής όσο προηγουμένως ήταν. Οι τέσσαρες αυτές χώρες έχουν ένα κατά κεφαλήν εισόδημα όχι μεγαλύτερο του 60% του αντίστοιχου εισοδήματος των λοιπών αυτών χωρών.

Δημιουργήθηκε έτσι ένα είδος αντιπαράθεσης μεταξύ των πλουσίων χωρών Ευρωπαϊών του Βορρά και των σχετικά πτωχών του «Ευρωπαϊκού Νότου» προς τον οποίον διάκεινται συμπαθώς οι άλλες δύο Μεσογειακές χώρες

Ιταλία και Γαλλία που σε ορισμένη έκταση και με ορισμένη μορφή έχουν τον δικό τους «Νότο».

Έτσι οι πιέσεις από το «Νότο» μπόρεσαν να γίνουν αποτελεσματικές και οδήγησαν σε διπλασιασμό των κονδυλίων υποστηρίξεως των πτωχότερων χωρών και περιοχών με εγκρίσεις διαφόρων προγραμμάτων - περιλαμβανομένων και των Ολοκληρωμένων Μεσογειακών Προγραμμάτων, στα οποία υπήρξε αξιόλογη ελληνική πρωτοβουλία.

Πέραν τούτου, ο προσανατολισμός της ΕΟΚ τείνει, έκτοτε, να μεταβληθεί. Παράλληλα προς την επιδίωξη δημιουργίας συνθηκών που να τείνουν να ενισχύσουν την ανταγωνιστική της θέση στον διεθνή οικονομικό, εμπορικό, τεχνολογικό και πολιτικό χώρο, κυρίως έναντι των δύο υπερδυνάμεων και της Ιαπωνίας, η ΕΟΚ άρχισε να εντείνει την προσοχή και φροντίδα προς τον εσωτερικό της χώρο, προσπαθώντας ίσως να καταδείξει ότι σαν οργανισμός, δεν είναι απλώς ένα άθροισμα συμφερόντων των εργοδοτών και αποκτώντας μια κοινωνική αποστολή με την διεύρυνση των κοινών πολιτικών που κατά καιρούς υιοθετεί και των προσανατολισμών τους σε όφελος των σχετικά καθυστερημένων περιοχών της (λ.χ. αγροτική πολιτική σε όφελος των μικρών αγροτών, ενίσχυση πιστώσεων για τα διαρθρωτικά ταμεία, περιφερειακά μεσογειακά προγράμματα), τέλος δε με την υιοθέτηση των προτάσεών της για τον κοινωνικό χάρτη ώστε να αποκτήσει και μια βαθιά κοινωνική διάσταση, που άλλωστε εναρμονίζεται με την παράδοση του ευρωπαϊκού χώρου, που ιστορικά υπήρξε προπύργιο των δικαιωμάτων του κοινού ανθρώπου.

Μέσα στο πλέγμα ΕΟΚ/Συμβουλίου της Ευρώπης δημιουργείται ένα ευρωπαϊκό προπύργιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μια βάση για την επανεκτίμηση των παραδοσιακών ευρωπαϊκών πνευματικών και πολιτιστικών αξιών και για την προσπάθεια για την διάδοση και προβολή τους προς τον έξω κόσμο. Εδώ, ίσως, μπορεί να συνδεθεί και ο κοινωνικός χαρακτήρας και μορφή της εξωτερικής πολιτικής της ΕΟΚ, που συμπαρίσταται προς το δίκαιο και προς αγωνιζόμενους γι' αυτό λαούς του κόσμου.

Μακροχρόνιος στόχος της κοινωνικής πολιτικής ή και αποτέλεσμα αυτής θα είναι μια νέα μορφή οργανώσεως της Ευρώπης ενδεχομένως δε του κόσμου, που θα στηρίζεται στον σεβασμό του ατόμου και των δικαιωμάτων του, όχι μόνο των ατομικών και των πολιτικών, αλλ' επίσης των ευρύτατα κοινωνικών δικαιωμάτων και ελευθεριών.

Εάν χωρούσε παραλληλισμός, θα έλεγα ότι στόχος της ΕΟΚ τείνει να είναι ένα σύστημα ελεύθερης οικονομίας με κοινωνικό πρόσωπο, για να θυμη-

θούμε την κατά το 1968 γενναία και πρωτοποριακή προσπάθεια του Dubcek στην Τσεχοσλοβακία να δημιουργήσει κομμουνισμό με ανθρώπινο πρόσωπο, κάτι που τώρα σαρώνει από την Ευρώπη όλα τα αστυνομικά καθεστώτα.

Όπως κάθε ζωντανός οργανισμός η ΕΟΚ, αφ' ενός αναζητά μέσα για την περαιτέρω εδραίωση και ανάπτυξη της και αφ' ετέρου αντιμετωπίζει προβλήματα που απαιτούνται για να επιτευχθεί η εδραίωση και η ενοποίησής της.

Με την «Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη», όπως ονομάστηκε, η οποία υπεγράφη το 1986 στο Λουξεμβούργο (17/2/1986) αρχικά και στην Χάγη λίγο μετά (28/2/1986), ετέθη δε σε εφαρμογή από την 1 Ιουλίου 1987 η ΕΟΚ διακηρύσσει ότι μετά το 1992 θα είναι «ενιαίος χώρος», χωρίς εσωτερικά σύνορα. Δηλαδή από την 1η Ιανουαρίου 1993 και μετά δεν θα υπάρχουν -σύμφωνα με την ενιαία πράξη - τα εθνικά σύνορα μεταξύ των χωρών μελών.

Το σπουδαίο ως προς την ενιαία ευρωπαϊκή πράξη φαίνεται να είναι ότι αυτή συνοδεύεται από την πολιτική βούληση και απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου» ότι είναι αμετάκλητη και σε πέντε χρόνια από το 1987 θα πρέπει να έχει γίνει πραγματικότητα.

Τα ερωτήματα επομένως που αιωρούνται είναι όχι αν ο ενιαίος χώρος των κρατών μελών της Κοινότητας θα υπάρξει, αλλά αν θα υπάρξει όντως από την πρώτη Ιανουαρίου 1993 ή ενδεχομένως θα υπάρξει σε κάποια μεταγενέστερη ημερομηνία και αν θα υπάρξει όπως διακηρύσσεται ή διαφοροποιημένος και ποιες μπορεί να είναι οι πιθανές οικονομικοεμπορικές και κοινωνικές επιπτώσεις από την ύπαρξη, ιδιαίτερα ως προς την Ελλάδα. Μέρος τουλάχιστον των απαντήσεων μπορεί να αναζητηθεί μέσα από τα παρακάτω στοιχεία.

Η commission, σε εκτέλεση, της «Ευρωπαϊκής Πράξεως,» που προαναφέρθηκε, υιοθέτησε και δημοσίευσε υπό την μορφή «Λευκής Βίβλου», ένα πρόγραμμα δράσεως, με 286, τελικά, προτάσεις προς το Συμβούλιο Υπουργών. Η έγκριση των προτάσεων αυτών θα ήταν αναγκαία για την έγκαιρη κατάργηση όλων των φραγμών και εμποδίων που μέχρι τότε υπήρχαν, καθώς επίσης για την σύνθεση και μορφή των ρυθμίσεων που θα ήταν αναγκαίες για την υλοποίηση της ενιαίας αγοράς.

Συνολικά μέχρι προ ολίγων ημερών η commission είχε υποβάλει προς το συμβούλιο περίπου τα 4/5 του αριθμού των 286 προτάσεων που προαναφέρθηκαν και υποστηρίζει ότι στους περισσότερους τομείς, το πρόγραμμα της Λευκής Βίβλου, έχει ήδη εφαρμοσθεί ικανοποιητικά.

Όμως, μέχρι πρότινος, το Συμβούλιο είχε εγκρίνει λιγότερες από 100 από αυτές τις προτάσεις και απέμεναν σε εκκρεμότητα σχεδόν υπερδιπλάσιος αριθμός προτάσεων. Είναι φανερό ότι υπάρχει σοβαρή ανισότητα ανάμεσα στο ρυθμό με τον οποίο η commission υποβάλλει προτάσεις και στον ρυθμό με τον οποίο το Συμβούλιο αποφασίζει επί των προτάσεων αυτών.

Εκκρεμούν ακανθώδη, θα έλεγα, προβλήματα. Δέκα επτά λ.χ. προτάσεις που αφορούν στον τομέα υγείας των φυτών των ζώων και συνδέονται με το γνωστό θέμα των ορμονών, καθυστερούν μέχρις ότου εκδοθεί η σχετική απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου. Παρόμοιο μπλοκάρισμα υπάρχει σχετικά με την εναρμόνιση των υγειονομικών κανόνων και κανόνων εμπορίας για τα τρόφιμα και ποτά, θέμα που αφορά και αυτό τις συνθήκες της υγείας και διατροφής μας. Δεν σημειώθηκε, επίσης, πρόοδος στις καίριες σημασίας προτάσεις της commission, που αφορούν στην ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων καθώς και στην καθιέρωση του γενικού δικαιώματος διαμονής. Καθυστερούν, επίσης, οι διαδικασίες εγκρίσεως προτάσεων για τις οδικές μεταφορές, για την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών, για την εναρμόνιση της φορολογίας των εταιριών και για τη δομή της έμμεσης φορολογίας, αλλά και για τις εκπομπές καυσαερίων από ιδιωτικά και εμπορικά οχήματα.

Σε συναφή έκθεσή της, η επιτροπή εκφράζει απογοήτευση, για το ότι τόσες πολλές προτάσεις εκκρεμούν στο Συμβούλιο Υπουργών, παρά την πολιτική δέσμευση του «Ευρωπαϊκού Συμβουλίου» για ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς μέχρι το 1992.

Είναι λυπηρό -λέγει η επιτροπή- ότι μερικά κράτη-μέλη εξακολουθούν να αμφισβητούν τις σχετικές αρμοδιότητες της Επιτροπής, παρά τις αντίθετες διατάξεις της Ενιαίας Ευρωπαϊκής πράξεως. Διαφαίνεται με σαφήνεια η αναφορά της commission στις αντιδράσεις της Αγγλικής Κυβερνήσεως σε ό,τι αφορά, την υλοποίηση αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για την απλοποίηση των διαδικασιών εγκρίσεως προτάσεων της Επιτροπής και ενίσχυση των εκτελεστικών αρμοδιοτήτων της.

Το μέγιστο, εν τούτοις, εμπόδιο για την ενοποίηση της Ευρωπαϊκής αγοράς φαινόταν μέχρι τώρα να είναι το της οικονομικής και νομισματικής ενοποιήσεως. Κατά την άποψη πολλών κυρίων παραγόντων της ΕΟΚ η ενοποίηση αυτή, αποτελεί στοιχείο εκ των ουκ άνευ για την ενοποίηση της εσωτερικής αγοράς της ΕΟΚ. Το σχετικό πρόγραμμα προβλέπει σαν αναγκαία τη δημιουργία μιας κεντρικής τραπεζής ΕΟΚ, με παράλληλο υποβιβασμό του ρόλου των εθνικών κεντρικών τραπεζών-καθώς και τη δημιουργία ενιαίου νομίσματος.

Υπήρχε και εδώ άκαμπτη Αγγλική διαφωνία, αλλά και εξίσου σχεδόν άκαμπτη εμμονή των υπολοίπων χωρών μελών. Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Μαδρίτης, το καλοκαίρι, είχε φανεί μια πρώτη ελπίδα συνδιαλλαγής. Ομόφωνα αποφασίστηκε τότε ότι το πρόγραμμα νομισματικής ενοποίησης θα χωριζόταν σε τρία στάδια με πλήρη απελευθέρωση της κινήσεως κεφαλαίων από την 1η Ιουλίου 1990 (Ισπανία και Ιρλανδία 1993, Ελλάδα και Πορτογαλία 1995). Το δεύτερο στάδιο θα περιελάμβανε Ευρωπαϊκή συνδιάσκεψη που θα αποφάσιζε τις αναγκαίες τροποποιήσεις της συνθήκης της Ρώμης, ώστε να γίνει δυνατή η οικονομική και νομισματική ενοποίηση και ενισχυθούν οι αρμοδιότητες του Ευρωκοινοβουλίου. Το θέμα ετέθη για λήψη αποφάσεως ως προς το δεύτερο στάδιο στο Στρασβούργο προ ολίγων ημερών. Οι ένδεκα χώρες ομόφωνα αποδέχθηκαν την σύγκλιση της Συνδιάσκεψης στο τέλος του 1990 με φροντίδα και ευθύνη της Ιταλικής Προεδρίας. Η Αγγλία διαφώνησε μόνη αυτή, υπαναχωρούσα από τις αποφάσεις της Μαδρίτης.

Άλλη μια διαφωνία της Βρετανίας υπήρξε όταν οι ένδεκα υιοθέτησαν τις προτάσεις της commission για τον κοινωνικό χάρτη, που συνοδευόταν με σημαντικό αριθμό συναφών συγκεκριμένων μέτρων. Η κυρία Thatcher απέμεινε και πάλιν μόνη ενώ η Γαλλική Προεδρία, δικαίωσε τις προβλέψεις ότι θα απέβαινε αποφασιστικής σημασίας για την Ευρωπαϊκή ενοποίηση, επειδή η θητεία της συνέπιπτε με τα 200 χρόνια από την Γαλλική Επανάσταση και τον επίσημο εορτασμό της επετείου αυτής.

Δεν μπορεί από τώρα να υπολογισθεί πόσος χρόνος θα απαντηθεί για να ολοκληρωθεί η διαδικασία τροποποιήσεως της συνθήκης της Ρώμης που αποφασίστηκε. Τα όσα συμβαίνουν όμως, φαίνεται να δικαιώνουν τον Πρόεδρο της commission που φέρεται προβλέψας ότι στο τέλος της δεκαετίας 1990-1999 περίπου το 80% των αποφάσεων της οικονομικής φορολογικής, νομισματικής και κοινωνικής πολιτικής, για τις χώρες μέλη θα παίρνονται στο Κέντρο της Κοινότητας και όχι στις επί μέρους πρωτεύουσες.

Συμπέρασμα. Η οικονομική και νομισματική ενοποίηση καθώς και η ενιαία αγορά μπορεί να προεξοφληθεί ότι θα πραγματοποιηθούν, αλλά μάλλον όχι μέχρι το τέλος του 1992. Επιτρέψατέ μου να σκεφθώ ότι τα συμβαίνοντα στην Ανατολική Ευρώπη, ιδιαίτερα στην Α. Γερμανία, θα τείνουν να επισπεύσουν τις διαδικασίες ενοποίησης. Φαίνεται ότι με την Ομοσπονδιακή Γερμανία, οριστικά και πλήρως εντεταγμένη στην ενοποιημένη Δ. Ευρώπη, θα είναι πολύ ευκολότερη η κατά κάποιο λειτουργικό τρόπο ανασύνδεση των δύο Γερμανιών. Κι αυτό θα είναι προς το συμφέρον όλων, τόσο των Ευρωπαίων και των δύο υπερδυνάμεων, όσο και της παγκοσμίου ειρήνης επίσης. Θα σκεφθώ περαιτέρω ότι εφ' όσον χρόνο η Γαλλογερμανική συνεργασία θα γίνεται

στενότερη, η ευρωπαϊκή ενοποίηση θα επιταχύνεται και ίσως η Αγγλική αρνητική στάση αλλάξει ενωρίτερα από όσο τώρα φαίνεται προς το συμφέρον και της Αγγλίας επίσης.

Όπως οι τύχες κάθε μεγάλου έργου εξαρτώνται από την προσωπικότητα εκείνων που έχουν την ευθύνη και την δυνατότητα αποτελεσματικής προωθήσεώς του, έτσι φαίνεται σαφές ότι η πορεία για την ενιαία αγορά και την ενοποίηση, στηρίζεται στην προσωπικότητα του Προέδρου της commission Jacques Delors, υποστηριζόμενου από τον Γάλλο Πρόεδρο Francois Mitteran και τον Γερμανό καγκελάριο Helmut Coll.

Δεν φαίνεται να υπάρχουν αμφιβολίες ότι η ενοποίηση της κοινοτικής αγοράς με την κατάργηση συνόρων, φραγμών και γραφειοκρατίας μεταξύ των χωρών θα δώσει ώθηση στην παραγωγή της ΕΟΚ και την ανταγωνιστικότητά της. Υπολογίζεται λ.χ. ότι οι έλεγχοι στα τελωνειακά σύνορα μεταξύ των χωρών μελών, αντιστοιχούν προς 3-4% του συνολικού κόστους διεξαγωγής του ενδοκοινοτικού εμπορίου. Εξ άλλου αν κάποιος ευρωπαίος χώρας ΕΟΚ επρόκειτο να ταξιδεύσει στις δέκα άλλες κοινοτικές χώρες, θα έπρεπε να χάσει μέχρι και 47% της ονομαστικής αξίας του νομίσματός του, στις διάφορες επί μέρους αλλαγές του στα άλλα νομίσματα.

Γενικότερα. Η ενοποίηση της εσωτερικής αγοράς στην ΕΟΚ αναμένεται να δημιουργήσει οφέλη που θα προκύψουν από αυξημένη αποδοτικότητα των παραγωγικών πόρων μεταξύ των διαφόρων δραστηριοτήτων και γεωγραφικών περιοχών της κοινότητας. Επίσης, από την εξάλειψη των σήμερα υφιστάμενων πάσης φύσεως εμποδίων και γραφειοκρατικών ή άλλων μη απαραίτητων διαδικασιών στη δομή της παραγωγής, που τώρα συσσωρευμένες προκαλούν αύξηση του κόστους παραγωγής και οδηγούν σε αυξημένες τιμές για τον καταναλωτή. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η δημιουργία της ενιαίας αγοράς προορίζεται να αλλάξει ριζικά την ζωή των πολιτών των 12 χωρών αλλά και την συμπεριφορά των επιχειρηματικών φορέων τους, όχι όμως ομοιομόρφως.

Διατυπώθηκε, ήδη, η άποψη ότι η ενοποίηση των οικονομιών χωρών με διαφορετικά οικονομικά κυρίως, επίπεδα ανάπτυξης θα παράσχει αφ' ενός πρόκληση για νέες ευκαιρίες και επιτάχυνση ανάπτυξης, θα αποτελέσει όμως σκληρή δοκιμασία, παράλληλα, για τομείς της οικονομίας καθώς και για περιοχές των οποίων η παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα πάσχουν καθώς και εκείνους τους τομείς της οικονομίας που αναπτύχθηκαν και λειτούργησαν υπό καθεστώς προστατευτισμού διακρίσεων και επιχορηγήσεων. Θα είναι αναπόφευκτο να εκλείψουν γρήγορα μορφές οργάνωσης και λειτουργίας, σαν αυτές που μόλις προαναφέρθηκαν, αφού δεν θα συμβιβάζονται προς τις νέες

ανταγωνιστικές συνθήκες της ενιαίας αγοράς. Πιθανή εξαίρεση μπορεί να αποτελέσει το εθνικό μονοπώλιο της Ακτοπλοΐας αλλά μόνον αυτό.

Συνολικά ποιοί θα είναι οι «χαμένοι» κανείς μπορεί να εκτιμήσει ή υπολογίσει με κάποια υπευθυνότητα. Θα το δείξει το μέλλον. Η πείρα που αποκτήθηκε στους δύο - τρεις τελευταίους αιώνες της βιομηχανικής και τεχνολογικής επαναστάσεως, βεβαιώνει ότι καμιά απώλεια δραστηριότητας ή εργασίας έμεινε μακροχρόνια, χωρίς δημιουργία νέων πολλές φορές πολλαπλασίων δραστηριοτήτων και θέσεων απασχολήσεως.

Οι άμεσες, όμως, κοινωτικές ωφέλειες φαίνεται ότι θα είναι σπάνιες. Αντίθετα, σε ορισμένες χώρες της ΕΟΚ οι εργαζόμενοι φοβούνται ότι η αύξηση του ανταγωνισμού, θα οδηγήσει ένα μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων σε πτώχευση και απολύσεις προσωπικού, καθώς επίσης σε μετακινήσεις επιχειρηματικών δραστηριοτήτων προς χώρες με χαμηλότερα ημερομίσθια και με σχετικά χαμηλό κόστους κοινωνική προστασία. Αυτή η σκέψη μπορεί να αποτελεί μια απειλή για την ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα καθώς και για τους έλληνες εργαζόμενους, μπορεί όμως να αποτελεί και πρόκληση προς αμφοτέρους. Η χώρα μας, έχει ακόμα και τώρα, ένα συγκριτικό πλεονέκτημα κόστους, όπως και η Ισπανία. Απόκειται στους έλληνες επιχειρηματίες και εργαζόμενους να εκμεταλλευθούν σε όφελος των ιδίων και του τόπου αυτό το πλεονέκτημα, όσο καιρό θα είναι υπαρκτό.

Εξ άλλου για τις ίδιες αυτές χώρες, οι αναπόφευκτοι κλυδωνισμοί, ανακατατάξεις και απώλεια θέσεων εργασίας, μερικώς τουλάχιστον, μπορεί να αντισταθμιστούν, στην μεταβατική περίοδο μετά την ενοποίηση, από την μεταβίβαση πόρων προς τις σχετικά μειονεκτούσες περιοχές της κοινότητας που θα προέλθει από την διευρυμένη λειτουργία των περιφερειακών ταμείων της ΕΟΚ. Επισημαίνω και πάλιν ότι οι διαθέσιμοι πόροι της Κοινότητας για τα ταμεία αυτά, έχουν υπερδιπλασιαστεί στα τελευταία χρόνια.

Είναι λογικό, στηριζόμενοι στα όσα προελέχθησαν, να δεχθούμε ότι βραχυχρόνια όλα δεν θα είναι ρόδινα για την Ελλάδα αλλά και για τις άλλες χώρες της ΕΟΚ. Κανείς όμως, δεν μπορεί να προβλέψει ότι αυτή ή εκείνη η συγκεκριμένη κατάσταση θα προκύψει αμέσως μετά την ενοποίηση της αγοράς. Πολλά θα εξαρτηθούν από το ποιες μεταβολές δομών θα πραγματοποιηθούν μέχρι το τέλος του 1992 σε κάθε χώρα, ποιοι μετασχηματισμοί και ανακατατάξεις θα γίνουν μέχρι τότε.

Ίσως γι' αυτόν τον λόγο τα Ευρωπαϊκά εργατικά συνδικάτα είναι επιφυλακτικά σε όλες τις χώρες και περιορίζονται, προς το παρόν να προειδοποιούν

ότι θα υπάρξουν σοβαρές συγκρούσεις αν πρόκειται οι εργαζόμενοι να υποχρεωθούν να επωμισθούν τις δυσμενείς επιπτώσεις από την ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς. Σε αρκετές περιπτώσεις διατυπώνονται, κατηγορίες από την πλευρά εργατικών ενώσεων ότι οι βιομήχανοι και γενικά οι εργοδότες, τείνουν να παραμερίζουν τα κοινωνικά προβλήματα ή να υποβαθμίζουν ηθελημένα την σημασία τους.

Από την άποψη αυτή, είναι ευοίωνον ότι ο κοινωνικός χάρτης, που ξεκίνησε στην περίοδο της τελευταίας ελληνικής προεδρίας, υιοθετήθηκε, μαζί με μια δέσμη συγκεκριμένων μέτρων υλοποίησης του από το «Ευρωπαϊκό Συμβούλιο» στο Στρασβούργο μολονότι με Αγγλική διαφωνία και πάλιν. Επομένως, μπορεί να ελπίζεται ότι η οικονομική, εμπορική και νομισματική ενοποίηση θα συνδυασθεί και με την δημιουργία των κοινωνικών προϋποθέσεων γι' αυτό που πολλοί αποκαλούν Ευρώπη των πολιτών, ώστε να μην υπάρξει κοινωνική αναταραχή, που αν συνέβαινε θα μπορούσε να αμαυρώσει το όραμα του 1992 και να ενθαρρύνει ακραίες πολιτικά καταστάσεις που είναι άγνωστον που μπορούν να οδηγήσουν. Ίσως δεν είναι άσκοπο να θυμόμαστε ότι σε τρεις τουλάχιστον από τις μεγαλύτερες χώρες της κοινότητας, έχουν αρχίσει πρόσφατα, να ισχυροποιούνται σημαντικά, ακραία εθνικιστικά κόμματα. Επίσης, δεν θα ήταν υπερβολή να δεχθούμε ότι μέσα στο ευνοϊκό κλίμα των τελευταίων ετών που από την άνοδο του Γκορμπατζώφ στην αρχή και την διάδοση του μεταρρυθμιστικού του κινήματος, χαρακτηρίζει τις σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων, η ύπαρξη μιας πολύ ισχυρής οικονομικά ΕΟΚ, έχει αρχίσει ήδη να ασκεί μια ισχυρή έλξη προς αυτήν, σε πολλές από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης, έλξη που ενθαρρύνει τις ταχύτατες, θα έλεγα σαρωτικές αλλαγές στην ανατολική Ευρώπη και είναι πολύ ελκυστική η ΕΟΚ για τις ανατολικές χώρες, γιατί προσφέρει προς τα έξω την εικόνα οικονομικής ισχύος αλλά συνδυασμένη με συνολική ευημερία για τους λαούς της και με την εφαρμογή πολιτικών συστημάτων που επίκεντρό τους έχουν την προσωπική αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα του ανθρώπου.

Εύλογα λοιπόν θα μπορούσε η πολύ ευνοϊκή και ευοίωνη για τις ευρωπαϊκές κοινωνίες εικόνα, να ζημιωθεί σοβαρά αν σημειωνόταν οπισθοδρόμηση στην πορεία για την ενιαία αγορά όχι απλώς του κεφαλαίου και επιχειρήσεων αλλά και της Ευρώπης των Πολιτών. Σε καμιά χώρα μέλος της ΕΟΚ αμφισβητείται η αποτελεσματικότητα και τα πλεονεκτήματα της ιδιωτικής επιχειρήσεως και εκμεταλλεύσεως που σκοπόν έχει το κέρδος. Στην μέγιστη, όμως πλειοψηφία αυτών των χωρών, αναγνωρίζεται, επίσης, αφ' ενός μεν ότι το κριτήριο του κέρδους δεν πρέπει και δεν μπορεί να αποτελεί το μοναδικό ή πρωταρχικό κριτήριο επενδύσεων. Διευρύνεται το πλήθος εκείνο των συγχρόνων πολιτών και κυβερνήσεων που ενώ αποδέχονται συνολικά τα πλεονε-

κτήματα της ελεύθερης οικονομικής δράσεως, δέχονται επίσης την ανάγκη παρεμβάσεως που θα έτεινε στην προστασία των εργαζομένων και ακόμη περισσότερο των σχετικά αδυνάτων πολιτών μέσα στο κοινωνικό σύνολο.

Κατά την αντίληψή μου, θα ήταν πλάνη να προσδοκάται γενική ευδαιμονία σε μια κοινωνία που δεν διέπεται από αρχές σαν και αυτές που περιεγράφησαν πάρα πάνω και κάνουν διάκριση ανάμεσα στην ασυδοσία και στην κοινωνική και ατομική ελευθερία καθώς και όταν ο ανταγωνισμός μεταξύ οικονομικών μονάδων και συμφερόντων είναι ασύδοτος και το ατομικό συμφέρον προτάσσεται του συμφέροντος του κοινωνικού συνόλου. Εξίσου δεν πιστεύαμε βέβαια ότι μπορεί να υπάρξει πραγματική ευδαιμονία του ατόμου, υπό πιθανό καθεστώς μονολιθικής επιβολής της δυνάμεως του κρατικού ή κομματικού μηχανισμού και υπό καθεστώς αρνήσεως του δικαιώματος για ελεύθερη σκέψη, είτε αρνήσεως ή φαλκιδεύσεως του δικαιώματος όλων των πολιτών αδιακρίτως, να μετέχουν εξ ίσου στη διαμόρφωση του δημοσίου βίου-δηλαδή της πνευματικής, πολιτιστικής, πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής.

Για την Ελλάδα, το πρόβλημα της προπαρασκευής της οικονομίας της για την Ευρωπαϊκή ενοποίηση εμφανίζεται να είναι πολύπλοκο, όχι μόνο γιατί καθώς φαίνεται καθυστερούμε την συστηματική και καλά οργανωμένη προετοιμασία, αλλά και γιατί η χώρα είναι σφικτά δεμένη με θεσμούς και οργανωτικά σχήματα που δημιουργήθηκαν στον παρελθόν και προέκυψαν όχι σαν συνέπεια μιας συγκεκριμένης μακρόπνοης πολιτικής, αλλά απέρρευσαν από πρόσκαιρες και πρόχειρες τακτοποιήσεις ενός σημαντικά αυξηθέντος ανθρώπινου δυναμικού αφ' ενός και για την προστασία κατεστημένων συμφερόντων που είχαν την πολιτική δύναμη να επιβάλουν την θέλησή τους στις κατά καιρούς κυβερνήσεις αφ' ετέρου. Έτσι εμποδίστηκε η ορθολογική και ομαλή ανάπτυξη του μεταποιητικού τομέα. Σαν αποτέλεσμα, η σημερινή κατάσταση -ιδιαίτερα λόγω των ραγδαίων διεθνών τεχνολογικών και οργανωτικών εξελίξεων νοσεί. Εμφανίζεται σαν αναχρονιστική και κοινωνικά επιβλαβής, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν τομείς του κλάδου της μεταποίησης που είναι απόλυτα ή ικανοποιητικά εκσυγχρονισμένοι για να αντιπαραταχθούν αποτελεσματικά στον διεθνή ανταγωνισμό. Όμως, στο σύνολο η ελληνική βιομηχανία πάσχει, όπως πάσχει και ο αγροτικός τομέας από παρόμοια μειονεκτήματα οργανώσεως.

Ο εκσυγχρονισμός του εκπαιδευτικού συστήματος, ιδιαίτερα στα επίπεδα μέσης και ανωτέρας παιδείας αποτελεί πρωταρχικό όρο, για την αναδιοργάνωση της οικονομίας που και αυτή είναι επιτακτικά αναγκαία. Αναφορικά προς το συγκεκριμένο αυτό θέμα, θα προτιμούσα να περιορισθώ σε μια συ-

νολική και σχετικά απλή άποψη. Θα αρκούσε βραχυχρόνια και μεσοσπρόθεσμα να αποτινάξουν οι πάντες αδιακρίτως, κάθε κομματική εξάρτηση ή επιρροή και να συνειδητοποιήσουν όλοι, διδάσκοντες και διδασκόμενοι, ότι χρειάζεται σοβαρή, αφοσιωμένη και πειθαρχημένη εργασία για την λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος και θεσμών ώστε να εξαλειφθούν ή έστω περιοριστούν εις το ελάχιστον οι προχειρότητες και αυξηθεί η αποδοτικότητα του συστήματος και η παραγωγικότητα της δημοσίας δαπάνης γι' αυτό.

Κατά την αντίληψή μου, είναι ενθαρρυντική η πραγματοποιημένη μερική ή ολική εξαγορά ελληνικών βιομηχανιών από ομοειδείς ή συγγενείς βιομηχανίες του εξωτερικού. Συμβάλλει στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού μεταποιητικού δυναμικού, εκφέρει τις δυνατότητες επιτυχούς ανταγωνιστικότητας στον διεθνή χώρο και σταθεροποιεί, αν δεν διευρύνει, το επίπεδο απασχολήσεως ελληνικού ανθρώπινου δυναμικού, ενώ ενισχύει παράλληλα τη συναλλαγματική θέση της χώρας.

Απομένει το επιχείρημα ότι οι εξαγοραζόμενες επιχειρήσεις αφελληνίζονται. Ας μου επιτραπεί να σκεφθώ ότι του συναισθηματικού αυτού στοιχείου, προέχει η παραμονή της όποιας συγκεκριμένης παραγωγικής δραστηριότητας στον τόπο, η διατήρησης της απασχολήσεως προσωπικού της και η μελλοντική ανταγωνιστικότητα της επιχειρήσεως.

Ας μη λησμονούμε ότι είναι ραγδαιότατη και γενικού χαρακτήρα σ' ολόκληρο τον κόσμο η διεθνοποίηση της προελεύσεως του κεφαλαίου. Ας μη λησμονούμε, επίσης, ότι η τάσις για την ολοκλήρωση της ενοποιήσεως της Ευρώπης, δεν φαίνεται ότι μπορεί να διακοπεί ή αναστραφεί για το καλό - όπως τολμώ να υποστηρίζω- ή το κακό όλων των πολιτών της και καμιά μεμονωμένη ελληνική αντίδρασις θα μπορούσε να την εμποδίσει. Εκείνο που προέχει -μέσα στο πλαίσιο που προαναφέρθηκε- είναι η εκλογή και εύλογη προσασία του ανθρώπου, του εργαζόμενου και του κοινωνικού συνόλου.

Θα ήθελα πριν τελειώσω την ομιλία μου να αναφερθώ στην ελληνική εμπορική ναυτιλία. Αποτελεί αν όχι τον μόνο, πάντως ένα εκ των ολίγων τομέων δράσεως που δεν ζητά παρά ελεύθερες συνθήκες ανταγωνισμού. Μακρά παράδοση και πείρα τόσον των επιχειρηματικών φορέων, όσον και των εργαζομένων, ευρύτατη αγορά -παγκόσμια- παροχής υπηρεσιών, αλλά και διοικητικός φορέας που ίσως μόνον πλεονεκτήματα έχει έναντι όλων των άλλων κρατικών φορέων διοικήσεως εκθέτουν σύνολο προϋποθέσεων, ή αξιοποίηση των οποίων μπορεί να δώσει στην ελληνική οικονομία ωφελήματα, που πολύ δύσκολα θα μπορέσουν άλλοι παραγωγικοί κλάδοι να της δώσουν.

Τελειώνω με μια όχι ευχάριστη παρατήρηση. Παρακολουθώντας κανείς τον ελληνικό τύπο-ημερήσιο και περιοδικό- ως προς το πως παρουσιάζει στο κοινό τις πιθανές επιπτώσεις από την Ευρωπαϊκή ενοποίηση αγοράς, θα συμπεράνει ότι οι Έλληνες -των οποίων τις σκέψεις ασφαλώς ο τύπος αντανακλά - δεν είναι καθόλου προετοιμασμένοι να υποβληθούν σε θυσίες. Από ένα εύλογο πλήθος δημοσιευμάτων που έχω υπ' όψιν μου, ελάχιστα είναι εκείνα που ασχολούνται τεκμηριωμένα με τις τυχόν θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί να δημιουργεί η Ευρωπαϊκή ενοποίηση στην αντιμετώπιση των γενικότερων προβλημάτων που αφορούν σ' αυτή την ζωή μας και την ζωή των γενεών που έρχονται όπως λ.χ. προστασία περιβάλλοντος. Αντιθέτως τα περισσότερα δημοσιεύματα αναφέρονται σε καθαρά υλιστικά μικροπροσωπικά ενδιαφέροντα (λ.χ. κόστος και αριθμό τηλεφωνικών συσκευών, τηλεοράσεων στους χίλιους κατοίκους, τιμές αυτοκινήτων, καταθέσεις σε συνάλλαγμα, σπουδές στο εξωτερικό, ιατρική περίθαλψη στο εξωτερικό, ανταγωνισμό από ξένους σε διάφορα επαγγέλματα, φορολογικά, πωλήσεις κτημάτων σε ξένους, ξένα ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα στην Ελλάδα, και άλλα παρόμοια).

Τα πράγματα δείχνουν ότι η ολοκλήρωση της ευρωπαϊκής ενοποίησης θα καθυστερήσει σε σχέση με το 1992. Άρα υπάρχει ευρύτερος χρόνος μπροστά μας. Όσο πιο γρήγορα περιορίσουμε τις πρόχειρες εκ των ενόντων συζητήσεις μας και αφοσιωθούμε συστηματικά στην προσαρμογή των θεσμών μας και της νοοτροπίας μας, στις ανάγκες των καιρών τόσο καλύτερα θα είναι. Προσωπικά, παραμένω αισιόδοξος. Είμαστε δέκα εκατομμύρια ενώ άλλοι λαοί της ΕΟΚ είναι περισσότεροι από 300 εκατομμύρια. Θα ανησυχούσα μόνον εάν θα ήταν δυνατόν να τους μπολιάσουμε με την δική μας νοοτροπία.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ (ΕΠΙΛΟΓΕΣ)

- 1) Το κείμενο της Ιδρυτικής Συνθήκης της Κοινότητας.
- 2) Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου «Προτάσεις για το μέλλον της Ευρώπης» Μάρτιος 1987.
- 3) Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου Working Documents - διαφόρων ετών.
- 4) Γ. Φ. Κουτσουμάρη: «Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά και οι συνέπειες για την οικονομική πολιτική». Εκδόσεις Ιδρύματος Πολιτικών Μελετών και Επιμόρφωσης. Φεβρουάριος 1985.
- 5) Πην. Αγαλλοπούλου: «Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο» Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα-Αθήνα 1988.
- 6) Ελ. Γεωργαντοπούλου: «Η εμπορική Ναυτιλία εν τω πλαισίο της ΕΟΚ» στο περιοδικό ΣΠΟΥ-ΔΑΙ τόμος ΙΔ τεύχος 1, 1963-64.
- 7) Stanley Hoffman: «The European Community and 1992» στο περιοδικό «Foreign Affairs» Φθινόπωρο 1989.
- 8) Jan Tumliz - International Economic Order: Rules, Co-operation and Sovereignty» στο βιβλίο Issues in International Economics.
- 9) Peter Linton: «Retailing in 1992» στο Minit Magazine No 2.
- 10) Ernst - Ioachim Mestmacker: «Concentration and Competition in the EEC» - στο Journal of World Affairs Law. Vol. 6, No 6.
- 11) Δελτίο Διοικήσεως Επιχειρήσεων - Business Administration, Bulletin (Διάφορα τεύχη).
- 12) Sylvia Ostry: «L' interdependence» - Foundation Per Jacobsson - Conference de 1987 - University George Washington - Washington.
- 13) Stephen W. Quickel: «Target: Europe» στο περιοδικό Business Month, August 1989.
- 14) Carola Kaps: «Delors Proposes - New Partnership with the United States» στο περιοδικό Europe, July/August 1989.
- 15) Daniel Bell: «The third Technological Revolution» στο περιοδικό «Dissent» Spring 1989.
- 16) Εφημερίδα «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» 4 Μαΐου 1977, 4 Ιουνίου 1989, 7 Οκτωβρίου 1989 και άλλη τεύχη.
- 17) Εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ» 2 Απριλίου, 20 Απριλίου, 24 Σεπτεμβρίου, 5 Νοεμβρίου 1989 και άλλα τεύχη.
- 18) Εφημερίδα «ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ» 27 Απριλίου 1989.
- 19) Εφημερίδα «International Herald Tribune» 20 και 25 Σεπτεμβρίου 1989.
- 20) Διάφορα άλλα δημοσιεύματα ελληνικού ημερησίου και περιοδικού τύπου.